

Pótó János / Hajdú József

Nagy Imre emlékhelyei

Szobor a Parlamentnél születése centenáriumán

BUDAPEST, 1996

A Parlament közelében, a Vértanúk terén 1996-ban felállított szobor napjainkra Budapest egyik jelképévé vált. Nem abban az értelemben, mint a Gellért-hegyen álló, pálmaágot tartó nőalak, amely szinte a város minden pontjáról látható. Nagy Imre hídon álló szobra a főváros történeti-politikai emlékművei közül egyetlenként úgy vált másfél évtized alatt Budapest egyik jelképévé, mint a Duna-korzó korlátján üldögélő kedves zsánerszobor, a Kiskirálylány. A szoborhoz fel lehet menni a hídra, a bronzalak mellé lehet állni egy „közös” fotóhoz, s szintúgy kihagyhatatlan emlékkép Budapestről a hídon álló, a Parlament felé tekintő bronzfigura – a háttérben az Ország-ház kupolájával. A szobor és helye egymásra találásának e szerencsés konstellációjából először vizsgáljuk meg a helyszínt, mert nem a véletlen alakította így a körülményeket.

A 19. század végéig a mai Szabadság tér és az azt körülvevő épületek helyén a Neugebäude, a hírhedt és hatalmas Újépület állt. A későbbi Vértanúk tere helyén volt az Újépület sarokpavilonjának kis belső udvara, szimmetrikusan a „kivégzőudvarral”, ahol ma a Batthyány-örökmécses áll egy névtelen teresedésen, az 1848-as miniszterelnök kivégzésére emlékeztetve. Az Újépület lebontása, a terület felparcellázása és a tér szerkezetének 20. század eleji kialakítása során ennek a két udvarnak (elsősorban persze a „kivégzőudvarnak”) az emlékét őrizte meg a két kis névtelen teresedés. A Szabadság tér szerkezete látszólag teljesen szimmetrikus, de az örökmécses felé sugarasan vezető Aulich utca és a későbbi Vértanúk terén át a Parlament felé tartó Vécsey utca mégsem teljesen szimmetrikusak. Ez utóbbi tengelyét ugyanis úgy tűzte ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (7:8 tömegarányban kevesebbet adva a Vécsey–Báthory–Honvéd utcák által határolt háztömbhöz, mint a másik oldalon), hogy a Szabadság tér félköríves záródásának középpontjából (ahol ma a szovjet emlékmű áll) egyenes kilátás nyíljon a majdani Vértanúk terén át az ország akkor még épülő házára, egészen pontosan a Parlament majdani kupolájára.

A kis teresedésnek aztán évtizedekig neve sem volt, mint ahogy a Kossuth tér északi és déli melléktereinek vagy a Batthyány-örökmécses terének ma sincs. Nevet az 1930-as évek közepén kapott, miután 1934-ben felállították rajta a Nemzeti vértanúk emlékművét. („Nemzeti vértanúknak” vagy „a nemzet vértanúinak” a Tanácsköztársaság idején kivégzett polgárokat nevezték a Horthy-korszakban.) Ekkor kapta a terület a Vértanúk tere elnevezést. 1945 után persze sem az emlékmű, sem a köztér neve nem maradhatott – mivel volt neve, újat kapott: Ságvári tér lett Ságvári Endre, az 1945 előtti illegális kommunista mozgalom vértanúja emlékére. Később, hogy önálló arculata legyen, térszervező elemként egy kis vízmedencét állítottak a közepére, körötte padokkal, s a tér így már térszerkezeti és optikai értelemben is levált a Kossuth térről. Az 1989–1990-es rendszerváltozás után persze az illegális kommunista Ságvári neve sem maradhatott, s a cél amúgy is az eredeti nevek visszaállítása volt, így született meg a névadó emlékmű évtizedes „hiánya” után immár semleges, ám ködösen elmosódó Vértanúk tere elnevezés. Maradt viszont a térszervező vízmedence, s a tér neve néhány évig a közeli Vécsey és Aulich utcák nyomán az aradi vértanúkkal összefüggő asszociációkat kelthetett. Új konnotációt majd a Nagy Imre-szobor megjelenése ad a tér nevének, térjünk is át a hely bemutatása után a szobor történetére.

„Idehaza az első Nagy Imre-szobortervet a Kádár-korszak egyik legtermékenyebb szobrásza, Varga Imre készítette 1989-ben – írta Boros Géza az ’56-os emlékművekről szóló könyvében. – A Nagy Erzsébet megrendelésére készült egész alakos portrénak a fővárosi illetékesekkel történt hosszas egyeztetés után sem sikerült megfelelő helyet találni, így a terv torzó maradt, csak a szobor kismintája készült el.” A szoborterv egy alacsony talapzaton, kisterpeszben álló, felöltöben megmintázott Nagy Imre-figura, mögötte egy kb. 45 fokban hátrafelé megdőntött,

Nagy Imre szobra
Budapesten,
a Vértanúk terén

„kidőlő” és töredezett márványtábla a következő felirattal: „NAGY / IMRE // MAGYAR- / ORSZÁG / MINISZTER- / ELNÖKE // SZÜLETETT 1896 // MEGÖLTÉ / AZ / ÖNKÉNY”. Nagy Erzsébet azt nyilatkozta 1991-ben, hogy „korántsem bizonyos” abban, hogy valaha is lesz Nagy Imre-szobor Magyarországon, pedig – mint mondotta – „Hollandiában élő magyar üzletemberek már vagy két éve felajánlották, hogy a saját pénzüikön emeltetnének egy szobrot a fővárosban apám emlékére”.

A szoborterv keletkezését így mondta el később egy, a feleségével, Nagy Erzsébettel közösen adott interjúban Vészi János: „Tóth János hollandiai vállalkozó 1989 nyarán hozzánk fordult, hogy a hollandiai magyarok szívesen látnának Budapesten egy egész alakos Nagy Imre-szobrot, és erre a célra ötvenezer guldent hajlandók áldozni. Az ő számára Nagy Imre joviális öregúr képében jelent meg, »Imre bácsi« volt, aki mindenkivel kezet fogott – aki »kezét nyújtotta a népnek« –, s ezt szerette volna a szoborban viszontlátni. Azt kérte, hogy olyan szobrasszal hozzuk össze, aki ezt realiztikusan képes megalkotni. Akkor jutott eszünkbe, hogy tulajdonképpen egy ember jöhet számításba, [...] Varga Imre. [...] Miután a művészt és a megbízót összehoztuk egymással, mi tulajdonképpen ki is szálltunk, és a továbbiakban már csak Varga Imrétől értesültünk arról, hogy milyen vitáik vannak, hiszen ő nem egészen azt csinálta meg, amit Tóth úr elgondolt. Ő a perben álló, sorsát vállaló Nagy Imrét mintázta meg. Tóth úr végül elfogadta volna azt is, de a főváros képzőművészeti tanácsadó testülete nem támogatta az egyenes megbízást, és a tanács elutasította a tervet.” Mindebből az tűnik ki, hogy nem Nagy Erzsébet volt a megrendelő. Később majd látni fogjuk, hogy a budapesti huzavona mellett szóba került a szobor esetleges kaposvári felállítása is, egyes forrásaink szerint a figura 1:1 léptékű gipsz változata is elkészült, de ez a szoborterv végül csak terv maradt.

Kudarcba fulladt a következő kísérlet is. 1992-ben a főváros nyílt pályázatot írt ki az egy évvel korábban elnevezett budai Nagy Imre térre. A nem sokkal korábbi, új köztemetői emlékműpályázat azonban mintha „elszívta” volna az erőket, a pályázatra mérsékelt érdeklődés mellett túlnyomórészt elvont kompozíciók születtek. A zsűri – adottságai miatt – magát a teret is alkalmatlannak találta emlékmű felállítására: mivel az elsődleges nézőpont, a Fő utca felől benzinkút zárja le a teret, az emlékmű mindenképpen csak e „mögé” kerülhetett volna. A mérsékelt érdeklődés pedig – olvasható a bíráló bizottság állásfoglalásában – „nyilvánvaló jele annak a még problematikus, s valószínűleg csak megfelelő történelmi távlatból tisztázható viszonyrendszernek, amely, úgy tűnik, egyelőre nem kedvez a konszenzuson alapuló, valóban elementáris közigényként érvényesíthető emlékhelynek”.

E sorok szerzője – aki 1992-ben tagja volt a fenti állásfoglalást megfogalmazó zsűrinek – két akkori pályamű képét őrzi emlékezetében. Az egyik egy csúcsára állított, monumentális méretben elképzelt kocka volt, melynek a felső csúcsban összefutó három, 45 fokban dőlő lapján próbált egy ló kifacsarodott testhelyzetben megkapaszkodni és talpon maradni. Ha csak a hívószavakat próbáljuk e kép láttán eszünkbe idézni: „instabilitás”, „lehetetlen”, „mégis meg kell próbálni”, „erőfeszítés”, „csak azért is” – azt mondhatjuk, mindegyik köthető 1956-hoz is, de Nagy Imre-emlékműként a kocka lóval – valljuk be – elképzelhetetlen.

A másik emlékműterv nem elvontságával, hanem olcsó, romantikus, novellisztikus meséjével hívta fel magára a figyelmet. Képzeljünk el egy levelek nélküli, bronzból öntött nagy fát, amely a törzs közepén szilánkosan eltört, csak a törzs csonkja áll függőlegesen, a fa koronája a földön hever. Egyik vastag ágáról egy akasztott ember hurkolt kötele lóg a földre szintén bronzból, a földön heverő hurok két oldalán pedig láncaltapok lenyomatai láthatók. A „mégis van remény” jeleként pedig a törzscsonkból felbugyog „az élet vize”. Ez a kép még értelmezési kísérletet sem igényel. A tér alkalmatlansága mellett tehát megfelelő minőségű pályamű hiánya miatt lett eredménytelen a pályázat.

A következő két évben aztán alig történt valami. A Dániában élő Jonczik Vince 1993 őszén egy, a Nagy Imre Társaság elnökéhez írt levelében bejelentette ugyan, hogy nemzetközi gyűjtést kezdeményez Nagy Imre szobrára, s az első ezer dán koronát át is utalta, a dolog folytatásáról azonban semmi nem tudunk.

1994 nyarán – miként a *Népszabadság* beszámolója fogalmaz –, „az első demokratikusan választott kormány működésének utolsó napján, közvetlenül az új kormány esküvétele előtt, egy dunai sétahajón látta vendégül a politikai és gazdasági élet több mint kétszáz vezető személyiségét Andrew Sarlos [Sarlós András]. Az 1956-ban fiatakként fegyverrel harcoló, azóta Kanadában élő sikeres üzletember Göncz Árpád köztársasági elnök és Nagy Erzsébet társaságában jelentette be, hogy a Szabadság téren szobrot állít Nagy Imrének születése 100. évfordulója alkalmából.” Sarlos a tér déli oldalán ekkor épülő Bank Center elé képzelte a szobrot és kétszáz ezer dollárt ajánlott fel megvalósítására, továbbá kezdeményezte egy kuratórium, szoborbizottság felállítását a köztársasági elnök vezetésével. Vészi János mondta egy évvel később a feleségével közösen adott interjújában a *Kritika* című lapban: „Sok tekintetben hasonló volt az ő felbukkanása a Tóth Jánoséhoz, hiszen ő is közügyet igyekezett személyes üggyé tenni, s ezért áldozni is képes [...]. Érdekes módon a szobor közérthetőségének igényéről neki is meglepően hasonló elképzelései vannak.” Sarlos kezdeményezéséhez később egyéni adományozóként Demján Sándor és Fejér Béla is csatlakoztak, továbbá a magyar kormány is beszállt 10 millió forinttal, a főváros 6, az V. kerület 1,8 millióval, így a szoborállítás utolsó, elszámoló költségvetésében a bevételi és a kiadási oldal is 52 626 400 forintot mutatott.

A szoborbizottság az adományozó javaslatának megfelelően Göncz Árpád elnökletével alakult meg. Titkára Faragó András lett, tagjai pedig Demján Sándor, Finta József, Hegedűs B. András, Kopácsi Sándor, Litván György, Nagy Erzsébet, Andrew Sarlos, Ungváry Rudolf, Vásárhelyi Miklós, Vészi János, továbbá az V. kerület polgármestere, Karsai Károly és Budapest főpolgármestere, Demszky Gábor. Az '56-os Emlékbizottság javasolta 1994 utolsó napján kiadott felhívásában, hogy az emlékművet „az Országház, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos szobra közelében” állítsák fel. Így esett a választás a Vértanúk terére, amihez 1995 áprilisában a belvárosi önkormányzat is hozzájárult. Vészi János a már többször idézett interjújában így indokolta a helyszínt: „Úgy gondolom, hogy nehéz lenne [...] megfelelőbb helyszínt találni, hiszen a kis tér egyszerre kapcsolódik Nagy Imre életének olyan meghatározó helyszíneire, mint a Parlament vagy a Földművelésügyi Minisztérium, továbbá összeköttetésben áll olyan szimbólummal, mint a Batthyány-örökmécses.”

A szoborbizottság először 1995. május 23-i ülésén tárgyalta már konkrétan a szoborról. Ezen az ülésen Zsigmond Attila, a főváros szobraiért felelős Budapest Galéria vezetője az idő rövidsége miatt meghívásos pályázatot javasolt, s arra nyolc szobrász meghívását, mivel „az eddigi tapasztalatok alapján a pályázatok elbírálása ilyen létszám mellett kezelhető”. A kuratórium a Budapest Galériát bízta meg a pályázat lebonyolításával és azzal, hogy javaslatot tegyen a meghívandókra. A Galéria és a Képző- és Iparművészeti Lektorátus szakértői állították össze a meghívandó művészek névsorát június elején, a kuratórium azt jóváhagyta, majd a Galéria június 12-én ki is írta a pályázatot, meghívva a részvételre a következő tíz szobrászművészt: Borbás Tibor, Gál András, Körösi Tamás, Melocco Miklós, Paulikovics Iván, Somogyi Tamás, Szabó Tamás, Szentirmai Zoltán, Varga Tamás, Vigh Tamás. Közülük Vigh Tamás „megköszönve a megtisztelő felkérést, lemondta a részvételt”, Melocco Miklós „nem válaszolt” a felkérésre, Borbás Tibor a nyár során balesetben meghalt, a szeptember 25-ei határidőre pedig végül csak öt mű kismintája érkezett meg a Galériába. (A még június végén, a szobrászok egy részének részvételével megtartott helyszíni szemlén abban állapodtak meg a résztvevők, hogy az „egész alakos portrészobor installálásához kiegészítő architektúra tervezése is szükségesnek látszik”)

A beérkezett modellek elbírálása két lépcsőben történt, miközben a Budapest Galériában két hétre ki is állították a műveket. Először egy különböző művészeti ágak szakértőiből álló bizottság tekintette meg azokat. Állásfoglalásuk legfontosabb részletei a következők:

„Gál András terve egyszerű, eszköztelen, alkatában enyhén idealizáló portrészobor. [...] A figurát négy oldalról közrefogó, kubusos sziklatömb reliktumaira asszociáló imitatív térszervezés gondolatilag nehezen

kapcsolható az ábrázolthoz. [...] Körösenyi Tamás emelkedett, egyéni művészetfilozófiája alapján megformált emlékműtervet nyújtott be. Ha lenne remény e látásmód és formaadás, valamint a hagyományos emlékműszobrászat konvenciójában gyökerező megbízói szándék áthidalására, terve [...] komoly megfontolás tárgya lehetne. [...] Paulikovics Iván installált portrészobra zsánerszerű kompozíció. [...] Somogyi Tamás terve a diktatúra romjából megszülető eszményített hős alakját mintázza a didaktikus és agitatív emlékműszobrászat eszközeivel. [...] Varga Tamás terve egyszerű, s a figura strukturális és tartalmi megoldatlansága mellett is figyelemre méltó gondolatot felmutató alkotás. Az előbbi munkával szemben itt a deheroizálás jelenti a kedvezőtlen kontextust, s az emlékmű funkciójának, mondanivalójának tisztázására – nem túlságosan eredeti gondolatként – csak a szemlélődő főalak mellé állva lenne esélye az embertársnak. A bíráló bizottság a továbbgondolás esélyét nem tartja reménytelennek.” A művészek tehát Körösenyi tervét tartották a legjobb műnek, ám az nem volt portrészobor, azaz nem felelt meg a megrendelői elvárásnak s a pályázati kiírásnak sem. A Varga Tamás művéről írott utolsó mondat biztató ugyan a „továbbgondolás esélyéről”, ám a művészsűri végső állásfoglalása így szólt: „a benyújtott tervek közt nem szerepel a pályázati kiírásban foglalt feltételeknek megfelelő, megvalósítható alkotás”.

Második lépcsőben, október 2-án a szoborbizottság tagjai mondtak vélemény – a művészek állásfoglalásának ismeretében. Az ő véleményük így szólt a művekről: „Gál András pályatervében sajnálattal vették tudomásul a vízmedence megszüntetését. A kompozíció részét képező, részben faragott kő elemek gondolatát, funkcióját nem találták meggyőzőnek. Megállapították ugyanakkor, hogy a legkarakteresebb fejet mutatta az alkotó. Körösenyi Tamás pályaműve nem felel meg a kiírásban rögzítetteknek, azaz nem portrészobor. A műleírásból is érzékelhető elmélyültséget elismerték. Paulikovics Iván alkotása számos attribútum megjelenítése mellett is adós marad Nagy Imre politikusi, emberi tulajdonságainak, életútjának akár csak jelzésszerű érzékelésével. Somogyi Tamás nagyszabású terve minden gesztusában a korszakot idézi, nem Nagy Imrét. Varga Tamás művének alapgondolatát nagyon jónak, megvalósításra alkalmasnak tartják. Természetesen fontos a részletek továbbgondolása, megoldása. Célszerűnek tartják konzultáció megszervezését a művész további munkájának segítésére. Egyúttal javasolják dr. Finta József kuratóriumi tag, építész felkérését az architektúra tervének

Nagy Imre beszél a Parlament erkélyéről a Kossuth téri tömegnek október 23-án este (fotó: archív)

elkészítésére.” Azaz a kuratórium tagjai egyértelműen Varga Tamás műve mellé álltak, bízva a „továbbgondolás esélyében”.

A szoborbizottság 1995. október 16-án hozta meg végső döntését. Litván György kicsit hezitált („nem talált megfelelő pályaművet, amely megvalósítását tiszta szívvel javasolná, de azzal egyetért, hogy Varga Tamás alkotása a legszínvonalasabb”), Ungváry Rudolf és többen mások a figura lehajtott fejét tartották problémásnak, ám végül a kuratórium tíz igen, egy nem és egy tartózkodás mellett úgy döntött, hogy a pályázat eredményes volt és Varga Tamás műve megvalósítható.

Az emlékmű 1:1 léptékű gipszmodelljének bírálatára 1996. február 23-án került sor a művész pátyi műtermében. A szobrász szakértők egybehangzó véleménye volt, hogy „a figura egyelőre vázlat, sok lehetőséggel. [...] A megbízó teremtsen lehetőséget a figura érlelésére. [...] A híd kész, most jöjjön a figura.” Az öntési határidő végéig feszítésével így az alkotó időt kapott a figura „érlelésére”. Ugyancsak a szobrász szakértők részéről merült fel a zsűrizés során az a kívánság, hogy „[...] a tájolás tegye lehetővé, hogy a figura egyértelműen a Parlamentre tekintsen”. Így teremtdőött meg a „kihagyhatatlan budapesti emlékkép” lehetősége. A híd márciusban, a figura április közepén került az öntödébe. Mint a *Magyar Nemzet* írta: „a figura öntéséhez 350–400 kiló bronzra lesz szükség, a teljes alkotás megvalósításához pedig mintegy öt tonnára”.

A tér átépítése a Budapest Galéria iratanyagában fellelhető eredeti „Generálkivitelezői építési napló” szerint 1996. április 27-én, szombaton kezdődött a Varpex Kft. kivitelezésében. A munka reggel 7 órakor indult napos, száraz időben öt fővel, s az első napon a munkaterület körbekerítése történt meg „UNI-CITY kerítéselemekkel”, illetőleg megkezdődtek a bontási munkálatok. A szobor és a saválló acélból készült, öntött bronz lemezekkel burkolt híd június 4-én érkezett a helyszínre. Június 5-én tizenhat fő dolgozott a díszburkolat lerakásán, a növények elültetésén és a kerítéselemek bontásán. Az avatás napjának reggelén már csak ketten takarítottak a helyszínen.

Az emlékművet 1996. június 6-án avatták fel. A híd korlátjának támaszkodó portrészobor 210 centiméter magas. Az emlékmű mellett alacsony gránitfalon a Kossuth-címer és a következő felirat látható: „NAGY IMRE / 1896–1958 // A SZOBOR LÉTREHOZÓI ÉS ADOMÁNYOZÓI / MR. ANDREW SARLOS • DEMJÁN SÁNDOR • DR. BÉLA W. FEJÉR QC”. Az avatáson részt vett a három legmagasabb közjogi méltóság, Göncz Árpád köztársasági elnök, Horn Gyula miniszterelnök és Gál Zoltán parlamenti elnök mellett Philip Séguin, a francia szenátus elnöke, Glatz Ferenc, az MTA elnöke, Kuncze Gábor belügyminiszter és Demszky Gábor főpolgármester is. Beszédet az előzetes megállapodás értelmében csak a köztársasági elnök tartott: „Nagy Imre pontosan tudta – mondta Göncz Árpád –, hogy a halála az élete csúcspontja. A halálával fordította győzelemre egy valóságos közösség, a magyar nép tragikus vereségét. [...] mindvégig képtelen volt levetkőzni lassúléptű paraszti józanságát, és pártnyelven sem tudott másként megszólalni, mint magyar tájszólással. [...] Kommunistaként halt meg vagy magyar hazafiként? Én úgy vélem, kommunistaként és magyar hazafiként. [...] Nagy Imre nemzeti hőseink egyike.”

Egy szobor és környezete mindig egység, együtt jelentenek valami újat, ami korábban nem volt, és a szobor és környezete formálják is egymást. Nagy Imre emlékművének folyamatos ottlétével, a június 16-ai, évente ismétlődő koszorúzásokkal, megemlékezésekkel új tartalommal töltődött meg a tér neve is. A koszorúzásokkal persze Nagy Imrére és társaira emlékeznek kivégzésük napján, de a meghívókon szereplő helyszín, a tér neve, a „vértanúk” szó egyre konkrétabban, egyre egyértelműbben kezdi azt jelenteni a közgondolkodásban, amit már a párizsi szimbolikus sír hangsúlyozott, és amit az 1989-es korszaknyitó temetésen a „hatodik koporsó” szimbolizált: a forradalom „névtelen” vértanúit. A „vértanúk” szó ezen a helyen az ’56-os vértanúkat jelenti, nem csak Nagy Imrét és társait, hanem valamennyit. A szobor és az évente körülötte zajló megemlékezések új tartalmat adtak a tér nevének.

Nagy Imre szobra
Budapesten,
a Vértanúk terén